

LIBRIS

We know
books

Septimiu Chelcea

DESPRE OM ȘI LUME

Studii și reflecții psihosociologice



Alexandria
Publishing House

Cuprins

Cuvânt înainte	/ 5
Partea I	/ 13
Studii de psihosociologie	/ 13
Psihosociologia: <i>No man's land</i> ?	/ 15
Da patriotismului, nu naționalismului!	/ 55
Psihologia poporului român: despre <i>self</i> -ul românesc	/ 65
Ubicuitatea zvonurilor	/ 85
Starea de urgență COVID-19	/ 111
Partea a II-a	/ 143
Reflecții psihosociologice	/ 143
Persoane, personaje, situații și instituții sociale	/ 145
Procese, fenomene și stări psihosociologice	/ 181
Miscellanea	/ 207
Indici Tematici	/ 213
Bibliografie	/ 217

Partea I

Studii de psihosociologie

Psihosociologia (psihologia socială) este un domeniu de cunoaștere științifică extrem de dinamic: în întreaga lume, dar mai ales în țările democratice dezvoltate economic, se publică an de an mii de articole în revistele de specialitate și apar sute de cărți în care sunt analizate interacțiunile umane în context social, avansate noi ipoteze, conturându-se teorii cu diferite niveluri de generalitate.

Cred că din cultura generală a fiecărui om nu pot lipsi cunoștințe din domeniul psihosociologiei. Cu acest gând, pun în discuție cinci studii care sper să contribuie la înțelegerea mai deplină a condiției umane într-o societate cu democrație fragilă, zguduită de criza sanitară COVID-19, asociată cu cea economică și a valorilor sociale – așa cum apreciez că este România de azi.

Psihosociologia: *No man's land*?

De-a lungul timpului, psihologia socială sau psihosociologia a fost diferit definită. La începutul secolului XX, Floyd H. Allport (1890-1978), autorul primului tratat de psihologie socială bazat, în principal, pe rezultatele studiilor experimentale, considera că „psihologia socială studiază comportamentul social și conștiința socială a indivizilor” (Allport, 1922, p. 12). Obiectul de studiu al psihologiei sociale, după Floyd H. Allport, ar fi „studiul relațiilor reale sau imaginare dintre persoane într-un context social dat, în măsura în care acesta afectează persoanele implicate în respectiva situație” (*ibidem*). La jumătatea secolului trecut, Theodore M. Newcomb (1903 – 1984) definea psihologia socială ca fiind „studiul interacțiunii indivizilor umani”, concentrându-se asupra „modului în care funcțiile organismului uman se modifică datorită faptului că oamenii sunt membri ai societății” (Newcomb, 1950, p. 28). După mai bine de trei decenii, Serge Moscovici, întrebându-se „Ce este psihologia socială?”, dădea următorul răspuns: „Psihologia socială este știința conflictului între individ și societate” (Moscovici, 1984/1990, p. 6). Este știința „fenomenelor ideologice (cogniții și reprezentări sociale) și a fenomenelor de comunicare la diferite niveluri: interindividual, intragrupal și intergrupal” (Moscovici, 1984/1990, p. 7). Cecilia Ridgeway observa că „psihologia socială

se concentrează asupra relațiilor dintre indivizi și dintre grupuri, asupra proceselor de grup și asupra structurilor ce apar din aceste interacțiuni” (Ridgeway, 1997, p. 1).

În fine, la sfârșitul secolului XX, Fathali M. Moghaddam (1998, p. 9) aprecia că psihologia socială „este studiul științific al indivizilor în context social”, ocupându-se atât de relațiile interpersonale, cât și de relațiile între grupuri, centrându-se totuși pe individ, chiar dacă studiază grupurile umane. Ea ar urma să descopere, pe de o parte, ceea ce este universal în comportamentul oamenilor (dimensiunea „etică”) și, pe de altă parte, ceea ce este specific diferitelor grupuri umane (dimensiunea „emică”). Astfel, Fathali M. Moghaddam (1998, pp. 8-12) a identificat trei norme sociale universale: încrederea interpersonală, adevărul și schimbarea rolurilor în timpul dialogului. Este de mirare că distinsul profesor de la Georgetown University nu menționează și norma reciprocității, care – după cum afirma Alvin Gouldner (1960) – se regăsește din totdeauna în toate societățile.

Fathali M. Moghaddam a identificat, de asemenea, și o serie de similarități (comportamente, sentimente, moduri de gândire) între societăți: credința că fiecare corp uman are un *self*, oamenii evaluează în termenii pozitiv/negativ lumea în care trăiesc și caută să afle cauzele schimbărilor din mediul natural și social, în toate societățile există diferențe de status social mai mult sau mai puțin discrepante și tendința de conformare la normele sociale (prescripții comportamentale), oamenii manifestă sentimente pozitive față de cei asemănători lor și au o propensiune pentru comportamentul prosocial, în toate societățile se întâlnesc comportamente agresive fizice sau verbale, precum și grupuri sociale. În fine, în toate societățile percepția in justiției generează conflicte intergrupuri; distincția dintre just și nejust influențează comportamentul.

În ceea ce privește dimensiunea emică, Fathali M. Moghaddam (1998, pp. 13-15) vorbește despre existența unui *self* vestic (SUA, Europa de Vest) diferit de *self*-ul estic (India, China, Japonia), despre tendința spre conformism a unor culturi, despre diferențele dintre societăți sau culturi în ceea ce privește alegerea partenerului/parteneriei în relațiile maritale, de iubire sau prietenie, despre particularitățile comportamentului prosocial și ale socializării. În cadrul diferitelor culturi există diferențe între comportamentul social al bărbaților și femeilor, de la o societate la alta „lenea socială” (sau „frânarea socială”) are manifestări tipice, iar percepția in justiției și a inegalităților generează comportamente caracteristice fiecărei societăți. Sarcina psihologiei sociale este tocmai aceea de a formula explicații teoretice adecvate atât universalităților, cât și particularităților comportamentelor sociale.

Din șirul lung de definiții date psihologiei sociale, am reprodus doar câteva, considerând că aceste definiții sunt emblematic pentru dinamica domeniului și că ele susțin definiția pe care am propus-o și dau un temelie în plus punctului de vedere asupra psihosociologiei ca domeniu autonom, în plină expansiune.

Uneori, psihosociologia este definită prin enumerarea fenomenelor care constituie obiectul ei de studiu. Cuprinsul manualelor universitare și al tratatelor cu circulație internațională apărute de-a lungul timpului exprimă foarte clar ce este și cum a evoluat psihologia socială. Dacă acceptăm că psihologia socială este domeniul de cercetare de care se ocupă psihosociologii, ajungem la o definiție descriptivă a acestui domeniu de cunoaștere. *Social Psychologists Directory* (2003) conturează destul de exact situația. Iată ce apare în aria de preocupări ale psihosociologilor: agresivitate/volență, ajutor/comportament prosocial, atitudine, atribuire, comportament nonverbal, comportament organizațional, comunicare, cul-

tură/etnicitate, evoluție/genetică, gender, internet/ciberpsihologie, judecată/luarea deciziei, motivație/stabilirea scopurilor, percepția persoanei, personalitate, persuasiune/influență socială, psihologie socială aplicată, relații intergrupuri, relații intime, rezolvarea conflictelor, sănătate.

Dar psihologia socială poate fi definită nu numai după obiectul ei de studiu, ci și în funcție de modul de abordare a fenomenelor sau în funcție de ceea ce Serge Moscovici (1984/1990, p. 7) numea *le regard psychosocial*. Psihologia socială – apreciază Serge Moscovici – „se distinge mai puțin prin teritoriu, cât mai ales printr-un punct de vedere specific. Spre deosebire de psihologi sau sociologi, care au o grilă de lectură binară (de o parte „egoul”, individul, organismul și de cealaltă parte „obiectul”), psihosociologii propun o grilă de lectură ternară a faptelor și relațiilor, luând în considerare subiectul individual (Ego), subiectul social (Alter) și obiectul (fizic, social, real sau imaginar) (Moscovici, 1984/1990, p. 8). (Figura 1.1)

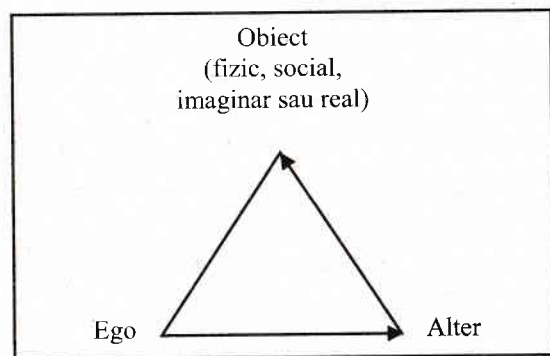


Fig. 1.1. Schema E - A - O (după Moscovici, 1984/1990, p. 9)

Această schemă poate fi gândită în mod static (co-prezență) sau dinamic (interacțiune). Spre exemplu, facilitarea socială sau frânarea socială este rezultatul co-prezenței, în timp ce persuasiunea presupune interacțiune.

Consider că „interacțiunea comportamentală” conferă specificitate psihosociologiei, acceptând că psihologia socială se distinge de alte științe nu atât prin obiectul ei de studiu, cât mai ales prin modul de abordare a fenomenelor de care se ocupă. Așa cum foarte inspirat spunea Martin Gold (1997), „mozaicul psihologiei sociale include piese din toate științele sociale”.

Definiții ale psihosociologiei

Autorul primului tratat de psihologie socială bazat pe studii experimentale, Floyd H. Allport, definea psihologia socială ca studiul comportamentului social și al conștiinței sociale a individului. În *Social Psychology*, Floyd H. Allport a dezvoltat următoarea definiție: „Psihologia socială este știința care studiază comportamentul individului în măsura în care comportamentul lui stimulează alți indivizi sau comportamentul lui constituie el însuși o reacție la comportamentul altora” (Allport, 1924, p. 12).

În 1954, un alt psihosociolog american de referință, Gordon W. Allport (1897-1967), propune o definiție a psihologiei sociale larg acceptată și în prezent: „Cu puține excepții, psihologii sociali privesc disciplina lor ca o încercare de înțelegere și explicare a modului în care gândirea, sentimentele și comportamentul indivizilor sunt influențate de prezența actuală, imaginată sau implicită a altora” (Allport, 1954/1968, p. 3). Și în această perspectivă, nota definitorie fundamentală a psihologiei sociale o constituie influ-

ența socială. Prezența reală sau fictivă a altor persoane determină modificarea comportamentelor noastre. Chiar „prezența implicită” a altora influențează modul nostru de a reacționa și de a acționa. Termenul *implied presence* sugerează că anumite comportamente sunt realizate în baza poziției pe care indivizii o dețin în cadrul structurii sociale și în virtutea faptului că sunt membri ai unui anumit grup cultural.

Ideea că influența socială epuizează obiectul de studiu al psihologiei sociale se regăsește în lucrările multor psihosociologi contemporani. *Inter alli*, Elliot Aronson, Timothy D. Wilson și Robin M. Akert sunt de părere că obiectul central de studiu al psihologiei sociale îl constituie influența socială, noi toți fiind influențați de alții și influențându-i în același timp. Psihologia socială „poate fi definită ca studiul științific al influenței sociale” (Aronson *et al.*, 1998, p. 26). Conform acestor psihosociologi cu mare notorietate pe plan mondial, psihologia socială se distinge de alte științe care studiază comportamentul uman în principal prin aceea că se interesează nu atât de mediul social obiectiv care influențează comportamentul, ci de influența pe care o exercită interpretarea pe care o dau oamenii caracteristicilor obiective ale environmentului. Pe psihosociologi îi preocupă în primul rând ce percep, ce înțeleg și cum interpretează oamenii mediul social obiectiv în care își desfășoară activitatea (Aronson *et al.*, 1998, p. 7).

Fără a nega faptul că influența socială reprezintă nucleul central al psihologiei sociale, Craig McGarty, profesor la Australian National University, și S. Alexander Haslam, profesor la University of Sidney, consideră că trei ar fi domeniile de studiu ale psihologiei sociale: percepția socială, influența socială și interacțiunea socială. (Figura 1.2)

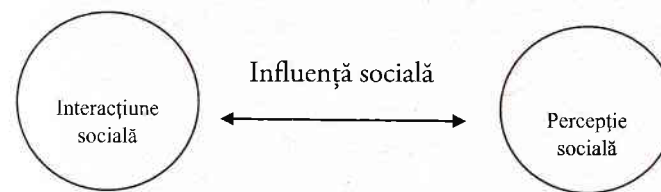


Fig. 1.2. Cele trei domenii ale psihologiei sociale (după McGarty, Haslam, 1997, p. 6)

Cele trei domenii – atrag atenția Craig McGarty și S. Alexander Haslam – nu trebuie privite ca blocuri de cunoștințe separate, ci ca un singur câmp de cercetare, între domeniile menționate existând interdependențe profunde. Termenul de „social” asociat percepției, influenței și interacțiunii semnifică: 1) interacțiunea dintre persoane; 2) societatea sau cultura în întregul lor; 3) grupurile umane; 4) problemele care afectează un mare număr de persoane; 5) existența a mai mult de o singură persoană (McGarty, Haslam, 1997, p. 7).

Diferitele definiții ale psihosociologiei exprimă preferința specialiștilor pentru o accepție sau alta a termenului de „social”. De exemplu, când se afirmă că psihologia socială este știința minții și societății sau „studiul comportamentului uman în context social” (Michener *et al.*, 1986, p. 5), se are în vedere cel de-al doilea sens al termenului de „social”; când psihologia socială este definită ca știință a rezolvării problemelor sociale, predominant este cel de-al patrulea înțeles. Ar fi de observat că psihologia socială nu abordează doar problemele generate de „existența a mai mult de o singură persoană” – așa cum se va vedea când vom discuta nivelurile de analiză ale domeniului.

Psihosociologul francez, originar din România, Serge Moscovici (1984/1990, p. 6) consideră că psihologia socială „este știința conflictului între individ și societate”. Așadar, conform celui mai

strălucit psihosociolog european, psihologia socială este „știința fenomenelor ideologice (cogniții și reprezentări sociale) și a fenomenelor de comunicare la diferite niveluri: individual, interindividual, intragrupal și intergrupal” (Moscovici, 1984/1990, p. 7).

O primă formulă: Psihologia socială este știința conflictului între individ și societate. S-ar putea adăuga: între societatea din afară și societatea dinăuntru. Nu lipsesc exemple ale unui astfel de conflict: rezistența la presiunile conformiste ale majorității, opoziția dintre lider și grupul său, deviațiile față de ortodoxism, discuțiile în cadrul unui grup pentru a ajunge la o decizie, captarea unui individ de către masă și restul.

A doua formulă: Psihologia socială este știința fenomenelor ideologice (cogniții și reprezentări sociale) și a fenomenelor de comunicare. Și aceasta, la diferite niveluri ale raporturilor umane: raporturi între indivizi, între indivizi și grupuri, între grupuri, la rândul lor.

Luate împreună, ele [cele două formule – n.n.] ne permit să înțelegem activitățile mentale superioare și anumite aspecte ale vieții sociale a grupurilor.

Serge Moscovici, *Psihologia socială sau mașina de fabricat zei*, Iași. Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994, p. 8.

Fathali M. Moghaddam (1998, p. 3), psihosociolog de origine indiană, profesor la Georgetown University (SUA), apreciază că psihologia socială este „studiul științific al indivizilor în contexte sociale. Ea studiază atât relațiile interpersonale, cât și relațiile intergrupale. Se concentrează pe individ, chiar dacă studiază grupurile umane”. Această definiție are, desigur, valabilitate când este vorba despre psihologia socială psihologică. În stadiul actual de evoluție, așa cum se va vedea, alături de psihologia socială psihologică există și o psihologie socială sociologică, ce pune accentul pe contextul social, nu pe individ. În perspectiva psihologiei sociale sociologice, interesează modul în care oamenii creează și definesc experiența lor socia-

lă, instituțiile sociale, care odată cristalizate structurează experiența lor socială. În această perspectivă, psihologia socială este „studiul interfeței dintre viața indivizilor și structura socială sau între biografie și societate” (Lindesmith, Strauss, Denzin, 1988/1991, p. 2).

Psihologia socială – consideră autorii anterior citați – pune două întrebări fundamentale: cum creează oamenii ordinea socială și cum le influențează ordinea socială creată de ei comportamentul în viața de zi cu zi. Cele două întrebări fundamentale produc patru probleme sociale pe care psihologia socială trebuie să le aibă în atenție: 1) stabilitatea și schimbarea în comportamentele umane; 2) emergența noilor forme și *pattern*-uri ale interacțiunii în viața cotidiană; 3) conformitatea, convenționalitatea, devianța și puterea; 4) ordinea socială, constrângerile și libertatea indivizilor. Pe baza acestor considerente, Alfred R. Lindesmith, Anselm L. Strauss și Norman Denzin definesc psihologia socială ca „studiul modului în care oamenii trăiesc experiența libertății și constrângerii în viața lor de zi cu zi” (Lindesmith *et al.*, 1988/1991, p. 2)

Kenneth J. Gergen, Mary M. Gergen și Sylvie Jutras sunt de părere că „psihologia socială poate fi definită ca o disciplină care studiază sistematic interacțiunile umane și fundamentele lor psihologice” (Gergen, 1981/1992, p. 3). În concepția acestor reputați psihosociologi, psihologia socială se diferențiază de alte științe care au ca obiect de studiu interacțiunea persoanelor (sociologie, politologie, antropologie) prin: 1) unitatea de analiză, care este individul ca actor social sau grupul mic; 2) baza explicativă ce trimite la procesele interne (psihice) ale individului.

Într-un alt manual universitar de psihologie socială, aflat în 2001 la a opta ediție, Robert A. Baron și Donn Byrne (1997/2001, p. 6) definesc psihologia socială ca fiind „domeniul științific care caută să înțeleagă natura și cauzele gândirii și comportamentului